

Versija – latvieši: 1896. gada Latviešu etnogrāfiskā izstāde

No 1896. gada 1. augusta līdz 15. septembrim Rīgā, tagadējā Latvijas Nacionālā teātra vietā, valdīja rosība. Vairāk nekā 45 000 apmeklētāju pusotra mēneša laikā apmeklēja Latviešu etnogrāfisko izstādi. Neapbūvētā laukumā speciāli izstādei uzcēla pagaidu paviljonu un četras seno un jaunāko laiku zemnieku mājokļu rekonstrukcijas. Ar vairāk nekā 8000 priekšmetu palīdzību 18 tematiskajās nodaļās tika radīta vērienīga latviešu kultūrvēstures un jaunāko sasniegumu panorāma.

Latviešu etnogrāfiskā izstāde bija pirmā plašākā latviešu vēsturei, etnogrāfijai un laikmetīgajai kultūrai veltītā izstāde, pirmā latviešu mākslinieku izstāde Rīgā, nozīmīgs pagrieziena punkts latviešu tradicionālās kultūras mantojuma apzināšanā un saglabāšanā.

Izstādes rīkotāji – Rīgas Latviešu biedrība un tās pieaicinātie speciālisti – radīja savu versiju par latviešiem, balstītu vēstures un etnogrāfijas pētījumos, arī mītos un tolaik valdošajos priekšstatos par to, kas ir un kādam jābūt latvietim.

1896. gada Latviešu etnogrāfiskā izstāde apliecināja gan latviešu spēju sarīkot šāda vēriena pasākumu, gan arī parādīja topošās nacionālās pašapziņas šķautnes, latviešiem svarīgākās vērtības, attieksmi pret vēsturi, tradicionālās kultūras mantojumu, kā arī toreizējo laikmetu. Mūsdienās vēsturiskā izstāde ir kļuvusi divtik nozīmīga – gan kā svarīgs etnogrāfisko un vēstures priekšmetu vākums, gan kā lieciniece par toreizējo latviešu sabiedrību, jaunās nācijas kopīgajām vērtībām.

Mūsdienās lielākā daļa Latviešu etnogrāfiskajā izstādē eksponēto priekšmetu atrodas Rīgas Latviešu biedrības muzeja kolekciju mantinieka – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā.

Izstādē “Versija – latvieši” 1896. gada Latviešu etnogrāfiskā izstāde tiek aplūkota no trim skatupunktiem – kā nozīmīgs kultūrvēsturisks notikums, kā laikmeta un latviešu nācijas veidošanās lieciniece un kā mudinājums domāt par šodien nozīmīgām sabiedrību vienojošām vērtībām.

Tādēļ izstādē piedāvāts daudzpusīgs ieskats 1896. gada Latviešu etnogrāfiskās izstādes sagatavošanā un norisē, plašāk iepazīstinot arī ar tā laika pētniecības un izstāžu tradīcijām. Par nacionālās kustības idejām, latviešu sabiedrības identitāti un veidoto latvieša tēlu liecina vēsturiskās izstādes tematiskā struktūra un tajā izmantotie priekšmeti. Gan aplūkotās tēmas, gan vitrīnās redzami eksponāti pēc iespējas pilnīgi atlasīti atbilstoši 1896. gada Latviešu etnogrāfiskās izstādes katalogam.

Izstādi noslēdz piedāvājums katram apmeklētājam virtuāli izveidot savu izstādi, kas balstīta mūsdienās aktuālajās sabiedrības vērtībās, Latvijas centienos un sasniegumos.

1896. gada Latviešu etnogrāfiskā izstāde bija etnogrāfijas, vēstures, antropoloģijas un valodniecības attīstības lieciniece. Izstādes veidotāji varēja balstīties uz vairāk nekā 120 gadus ilgām Baltijas pagātnes izpētes tradīcijām. Apgaismības laikmetā 18. gadsimtā bija nostiprinājusies ticība cilvēka spējām un nepieciešamībai izzināt pasauli, ticība progresam. Turpmāk strauji attīstījās modernās humanitārās zinātnes. Etnogrāfijas un vēstures izpētē liela uzmanība tika pievērsta avotu vākšanai un rūpīgai izpētei, pētniecības metožu izkopšanai. Pirmos pētījumus par Latvijas teritoriju un latviešiem veica vācbaltiešu pētnieki, kuri dibināja pētnieciskās biedrības, pirmos muzejus, izdeva vēstures avotu krājumus un zinātniskus rakstus. Pirmie pētnieki apkopoja ziņas par dažādām jomām, veidoja daudzpusīgas senlietu, grāmatu un etnogrāfisku priekšmetu kolekcijas. Tikai 19. gadsimta gaitā aizvien vairāk zinātnieku Baltijā ieguva akadēmisku izglītību un specializējās šaurāku tēmu pētniecībā. Topošā latviešu inteliģence kopš 19. gs. 50. gadiem radīja savu skatījumu uz latviešu vēsturi, etnogrāfiju, vāca folkloru un izkopa valodu. Lai gan latviešu pētnieki, žurnālisti un sabiedriskie darbinieki 19. gadsimtā nereti oponentēja vācbaltiešu idejām, tomēr arī turpmākie pašu latviešu aizsāktie pētījumi bija balstīti senākā pētniecības tradīcijā.

1896. gada augustā Rīgā notika Viskrievijas X arheoloģiskais kongress – nozīmīgākais vēstures pētniecības notikums Latvijā 19. gadsimtā. Tajā piedalījās 619 dalībnieki no sešām valstīm un divu nedēļu laikā tika nolasīti 98 referāti. Gatavošanās kongresam izraisīja arheoloģiskās pētniecības pacēlumu Baltijas guberņās. To raksturoja muzeju krājumos nonākušo senlietu daudzums un publikāciju skaita pieaugums. Kongresa laikā tika atklātas arī vairākas izstādes. Vērienīgākā no tām bija Latviešu etnogrāfiskā izstāde. Bagātīga un zinātniski nozīmīga bija arī kongresa izstāde un tās arheoloģijas sadaļa. Tajā tika eksponētas nozīmīgākās vietējo muzeju senlietas un interesantākie priekšmeti no Krievijas muzeju krājumiem. Interesi par senajiem tērpiem sekmēja izstādē rādītie arheoloģiskajos izrakumos iegūto tekstilmateriālu fragmenti ar ieaustiem metāla rotājumiem un rotas. Pēc profesora Frīdriha Krūzes parauga rekonstruētā „bruņucepure”, kas īstenībā bija no bronzas gredzeniem un izirušu vainagu spirālēm savērts mākslīgs veidojums, turpmākajos gados guva atspoguļojumu mākslinieku radītajās senlatviešu rekonstrukcijās zīmējumos, gleznās un tēlniecības darbos. Kongresa ietvaros norisinājās arī paraugizrakumi 11.–13. gadsimta lībiešu uzkalniņu kapulaukā Turaidas pagasta “Pūteļos”. Tajos piedalījās ap 200 kongresa dalībnieku, tai skaitā arī tā priekšsēdētāja grāfiene Praskovja Uvarova. Pēc kongresa trīs sējumos tika izdoti nozīmīgākie kongresa laikā nolasītie referāti.

Sekojoš vācbaltiešu izstāžu sarīkošanas pieredzei citviet Eiropā, 1896. gada Latviešu etnogrāfisko izstādi iekārtoja speciāli uzbūvētos pagaidu paviljonos. 19. gadsimta otrajā pusē pagaidu arhitektūra ieguva plašu popularitāti. Rīgā tika būvēti paviljoni dažādām izstādēm, celtnes dziesmu svētkiem. Latviešu etnogrāfiskajai izstādei Rīgas pilsēta atvēlēja neapbūvētu teritoriju tagadējā Latvijas Nacionālā teātra vietā – laukumā starp pilsētas kanālu un Lielo Jēkaba ielu (mūsdienās Kronvalda bulvāris) apmēram 2 hektāru platībā. Izstādes projektu izstrādāja arhitekts Konstantīns Pēkšēns un etnogrāfs Mikus Skruzītis. Būvuzņēmējs Pēteris Puselis par 7575 rubļiem izstādei uzbūvēja deviņas ēkas – galveno paviljonu, Kurzemes un Vidzemes latviešu senās dzīvojamās ēkas, 19. gadsimta beigu turīga saimnieka dzīvojamo ēku, pirti,

mūzikas paviljonu, restorānu, skatuvi un nojumi. Svinīgu iespaidu bija jārada grandioziem vārtiem – ieejai izstādē no Nikolaja bulvāra (K. Valdemāra ielas).

Ieejas maksa izstādē atvēršanas dienā bija 1 rublis, pēc tam 50 kapeikas (no 11. augusta – 30 kapeikas), bērniem līdz 10 gadu vecumam un skolēniem – 15 kapeikas. Darba dienās izstāde bija apskatāma no pulksten 10 līdz 19, svētdienās – no 10 līdz 18.

Latviešu etnogrāfisko izstādi ar maksas biļetēm apmeklēja 40 315 skatītāju, ar bezmaksas – apmēram 5000 (eksponēto priekšmetu dāvinātāji, skolēni u.c.). Izstāde izmaksāja 22 725 rubļus, ieņēmumi bija 24 618 rubļi un 84 kapeikas.

1896. gada Latviešu etnogrāfiskā izstāde bija pagrieziena punkts latviešu etnogrāfisko materiālu vākšanā un saglabāšanā nākamajām paaudzēm. Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisija muzejisku priekšmetu vākšanu uzsāka 1869. gadā, taču līdz 1896. gadam savāktās kolekcijas nebija pietiekamas vērienīgas izstādes sagatavošanai. Pretēji iepriekš populārajam kolekcionēšanas principam, kad lielākoties vāca un eksponēja neikdienišķus un retus priekšmetus, Latviešu etnogrāfiskās izstādes veidotāji meklēja un vāca visu ikdienā lietoto, lai atspoguļotu latviešu dzīvi. Materiālu vākšanā Rīgas Latviešu biedrība iesaistīja sabiedrību gan pilsētās, gan laukos. Muzejisku priekšmetu krāšana un saglabāšana, vēstures un etnogrāfijas pētījumi tika izcelti kā visai latviešu tautai nozīmīgi uzdevumi. Laikrakstos “Baltijas Vēstnesis”, “Balss”, “Tēvija”, “Mājas Viesis”, “Latviešu Avīzes” un citos publicēja uzaicinājumus ikvienam iesaistīties un atbalstīt izstādi – dāvināt vai aizdot izstādei nepieciešamos eksponātus. 1894. un 1895. gadā notika arī 11 ekspedīcijas uz visiem Latvijas novadiem, kurās ieguva vairāk nekā 6000 eksponātu: sadzīves priekšmetus un darbarīkus, tradicionālos apģērbus un rotaslietas, fotogrāfijas, zīmējumus, paražu aprakstus. 1896. gada Latviešu etnogrāfiskās izstādes sagatavošana Latvijas muzeju vēsturē ir nozīmīga gan ar tolaik savākto priekšmetu mantojumu, gan iegūto pieredzi.

Latviešu etnogrāfiskajai izstādei savāktie priekšmeti mūsdienās veido svarīgu Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājuma daļu. Pēc Latviešu etnogrāfiskās izstādes noslēguma izstādes ēkas tika nojauktas. Izstādei aizdotie eksponāti tika atdoti īpašniekiem, pārējie priekšmeti nonāca Rīgas Latviešu biedrības (RLB) muzeja krājumā. Turpmākajās desmitgadēs telpu trūkuma dēļ priekšmetu liktenis nebija sevišķi labvēlīgs. Daļu kolekcijas glabāja RLB muzeja telpās, daļu – dažādās noliktavās. 20. gadsimta sākumā tika izstrādāts atsevišķas RLB muzeja ēkas projekts, taču celtniecības darbus pārtrauca Pirmais pasaules karš. Biežo pārvietošanu un nepiemēroto glabāšanas apstākļu dēļ daudzi Latviešu etnogrāfiskajā izstādē eksponētie priekšmeti gāja bojā un līdz mūsdienām nav saglabājušies. 1920. gadā RLB savāktās kolekcijas nodeva Latvijas valstij un tās kļuva par pamatu Valsts vēsturiskā muzeja (mūsdienās – Latvijas Nacionālais vēstures muzejs) krājumam. Līdz ugunsgrēkam 2013. gadā priekšmeti glabājās Latvijas Nacionālā vēstures muzeja kolekciju glabātavās Rīgas pilī, no kurienes tos pārvietoja uz pagaidu telpām Lāčplēša ielā 106/108. 2016. gadā tika likts pamatakmens jaunai Latvijas muzeju krātuvei Pulka ielā 8 Rīgā un 2018. gadā pirms vairāk kā 120 gadiem vāktie priekšmeti pirmoreiz tiks izvietoti speciāli muzeja vajadzībām celtās telpās.

Latviešu etnogrāfiskās izstādes mērķis bija parādīt “latviešus kā tautu visā tās dzīvē un darbā” no vissenākajiem laikiem līdz 19. gadsimta beigām. Izstādes norise zinātniski nozīmīgā X Viskrievijas arheoloģiskā kongresa laikā lika izstādi pieteikt kā zinātnisku (etnogrāfijas) notikumu. Taču, tā kā latvieši vēlējas apliecināt savu varēšanu un veicināt nācijas kopības izjūtu, izstādē piedāvātais tālu pārsniedza latviešu etnogrāfijas robežas. Izstādei bija astoņpadsmit tematiskās nodaļas: Zeme”, “Vēsture, tiesības un tiesāšana”, “Antropoloģija un statistika”, “Valoda”, “Senās gara mantas”, “Rakstu literatūra”, “Skolas un izglītība”, “Biedrības”, “Mūzika un dziedāšana”, “Daile”, “Dramatiskā māksla”, “Apģērbi”, “Būves”, “Mājrūpniecība”, “Biškopība”, “Lauksaimniecība”, “Zvejniecība” un “Kuģniecība”. Tajās tika rādītas brīvdabas celtnes un vairāk kā 8000 eksponātu – apģērbi un apavi, darbarīki, kuģu modeļi, dokumenti, kartes, grāmatas, fotogrāfijas, zīmējumi, gleznas un citi priekšmeti. Lai izstādes apmeklētājus iepazīstinātu ar tautas mūziku un latviešu komponistu daiļradi, izstādes laikā sarīkoja trīs koncertus. Lielu atzinību izpelnījās “Uzvedumi iz latviešu tautas dzīves”, kuros pirmo reizi teatralizētā veidā rādīja precības un kāzas, latviešu ieražas mājas dzīvē un lauku darbos. Šāda mēroga kultūrvēsturiska izstāde par latviešiem bija unikāls notikums Latvijas kultūras vēsturē. Nav viegli pēdējos 120 gados atrast līdzīga mēroga pasākumus, kuros apvienots konceptuāli jauns zinātnisks skatījums, vērienīgs iekārtojums, liels skaits iepriekš neekspozēto priekšmetu, apjomīgs izstādes katalogs un plaša kultūras programma.

Ticība zinātnes iespējām ar jaunām metodēm pilnīgi izpētīt cilvēces attīstību, etnosus un rases 19. gadsimtā veicināja antropoloģijas uzplaukumu. Viena no svarīgākajām antropoloģijas nozarēm bija fiziskā jeb bioloģiskā antropoloģija – zinātne, kas pēta un salīdzina dažādām etniskām vai citām grupām piederīgo cilvēku fiziskās (anatomiskās) īpašības. Kopš 18.–19. gadsimta mijas Baltijas un arī Eiropas zinātnieki savos pētījumos minējuši latviešu auguma, galvaskausa un citus mērījumus, raksturojuši latviešu izskatu. Tiecoties iespējami precīzi un zinātniski raksturot to, kas ir latvietis, arī 1896. gada Latviešu etnogrāfiskās izstādes veidotāji mērķtiecīgi veidoja antropoloģijas un statistikas nodaļu. Tajā tika apkopotas zinātnieku sniegtās ziņas par latviešiem un eksponētas ekspedīcijās uzņemtas fotogrāfijas un zīmējumi, arī galvaskausi un pēc antropoloģiskajiem mērījumiem veidoti manekeni tautastērpos. Lai gan šodien pētnieku attieksme pret iespējām visaptveroši un precīzi raksturot kādas tautas fiziskās īpašības ir kļuvusi piesardzīgāka, fiziskā antropoloģija ir saglabājusi savu nozīmi, piemēram, senvēstures izpētē.

Viens no topošās latviešu nacionālās pašapziņas stūrakmeņiem bija latviešu vēstures stāsta radīšana. Pretstatā vācbaltiešu veidotajai Baltijas politiskās vēstures tradīcijai, latvieši 19. gadsimtā attīstīja Garlība Merķeļa un citu autoru koncepciju par vietējo tautu brīvības laikmetu pirms vācu krustnešu ierašanās 12. gadsimta beigās un tai sekojošajiem 600 verdzības gadiem. Latviešu kultūras darbinieku uzmanību saistīja senvēsture, īpašu interesi raisīja arī kuršu ķoniņu tēma, kas simbolizēja seno brīvības laikmetu. Drūmās krāsās tika tēlota latviešu zemnieku dzīve dzimtbūšanas apstākļos. Kā jaunā brīvības laikmeta sākums tika uztverta dzimtbūšanas atcelšana 19. gadsimta pirmajā pusē un tai sekojošās reformas, kas pavēra ceļu latviešu sabiedriskās un kultūras dzīves veidošanai. Latviešu etnogrāfiskās izstādes veidotāji turpināja latviešu vēstures versijas radīšanu, piedāvājot aplūkot kartes un plānus, ar zemnieku dzīvi saistītus dokumentus, likumu krājumus. Dzimtbūšanas laikmetu simbolizēja

zemnieku sodīšanai lietotās pātagas, savukārt laika posmu pēc dzimtbūšanas – ar pagastu tiesu un valžu darbību saistīti priekšmeti un fotogrāfijas. Tolaik piedāvātā latviešu vēstures koncepcija atstājusi dziļas pēdas Latvijas vēstures izpratnē. Tiesa, mūsdienās pētnieki kritiski raugās uz versiju par 700 verdzības gadiem un citiem tolaik nostiprinātiem priekšstatiem par latviešu vēsturi.

Vairākums latviešu, līdzīgi kā citas Centrālās un Austrumeiropas tautas, 19. gadsimta beigās dzīvoja laukos un nodarbojās ar lauksaimniecību un zveju.

Likumsakarīgi, ka vairākas Latviešu etnogrāfiskās izstādes nodaļas bija veltītas latviešiem kā zemnieku un zvejnieku tautai. Izstādē dabīgā izmērā uzbūvēja Kurzemes senās dūmistabas rekonstrukciju, Vidzemes vidienes bezdūmeņa dzīvojamo riju un pirti. Kā pretstatu senajiem mājokļiem turpat uzcēla 19. gadsimta beigu turīga zemnieka dzīvojamo ēku. Tai bija jāapliecina zemkopības straujais progress, latviešu zemnieku turības pieaugums un jaunā laikmeta atšķirība no tumšajiem dzimtbūšanas laikiem. Nodaļās “Lauksaimniecība”, “Zvejniecība” un “Biškopība” varēja apskatīt senos zemkopības darbarīkus, upju, ezeru un jūras zvejas rīkus, bišu stropus. Līdzīgi kā lauksaimniecības izstādēs, bija apskatāma un nopērkama arī jaunākā lauksaimniecības tehnika. Lai izstādē parādītu grūti transportējams priekšmetus, tika izgatavoti proporcionāli samazināti modeļi. Latviešu etnogrāfiskajai izstādei savāktie eksponāti veido pētniecībai nozīmīgu lietisko avotu daļu par tradicionālo saimniecību. Mūsdienās lauku ainava, viensēta un zemnieka darbs nesaistās tikai ar lauksaimniecību un zveju kā nozīmīgām saimniecības nozarēm. Tradicionālā dzīvesveida izcelšana priekšplānā 1896. gada izstādē veicināja lauku un zemnieku tēmas nozīmi latviešu identitātē.

Tradicionālais apģērbs Latviešu etnogrāfiskajā izstādē tika izcelts kā viena no spilgtākajām latviešu kultūras vērtībām. Apģērbs kā vizuāli krāšņa liecība par pagātņi, kas norāda arī uz kultūras kopību, kopš 19. gadsimta 80. gadiem kļuva par būtisku sastāvdaļu latviskuma meklējumos. Modernā kultūra 19. gadsimta otrajā pusē arvien vairāk izskauda seno tautas apģērbu, taču, nostiprinoties nacionālās kopības nozīmei, interese par tradicionālo tērpu auga. Latviešu etnogrāfiskās izstādes veidotāji ieguldīja milzums pūļu, lai parādītu “īstā tautas apģērba košumu”, pretstatot ekspedīcijās savāktu dažādajiem laikabiedru uzskatiem par “tautisku apģērbu”. Latvijas novadu tradicionālajā apģērbā bija ģērbtas tēlu grupas vairākās izstādes sadaļās. Nodaļā “Apģērbi” bija izstādītas Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas ekspedīcijās iegūtās un dāvinātās lietas: sieviešu galvas segas un plecu apsegi, krekli, “lindraki”, “rindaki” jeb “brunči”, jakas, vīriešu cepures, krekli, bikses jeb “ūzas”, vestes, svārki jeb “kamzoļi”, sieviešu un vīriešu virsdrēbes, apavi, rotas, cimdi, zeķes, jostas un prievītes. Ar norādi, “ka šī māksla pie latvietēm attīstījies pilnīgi samērā ar moderno kultūru”, vitrīnās bija skatāmi arī jaunāko laiku rokdarbi. Kopš Latviešu etnogrāfiskās izstādes izpratne par tradicionālā tērpa valkāšanas tradīcijām ir mainījies, taču izstādei savāktie apģērbi ir senākais līdz mūsdienām saglabāties tradicionālā apģērba mantojums, savukārt tautastērps iekļauts Latvijas kultūras kanonā.

Līdz 19. gadsimta vidum lauku iedzīvotāji ikdienā nepieciešamās lietas izgatavoja paši. Mājās darināja apģērbu un apavus, koka traukus, darbarīkus, mēbeles, ziemas vakaros plēsa lūkus, lieca vīzes, no līnēm vai pakulām vija striķus. Lai izceltu latviešu zemnieku prasmes un amatniecību kā potenciālu peļņas avotu, Latviešu etnogrāfiskajā izstādē tika izveidota atsevišķa mājrūpniecības nodaļa. Tajā bija eksponēti trauki, apgaismes līdzekļi, vērpsanas un aušanas rīki, smēķēšanas piederumi, un citi priekšmeti. Savus ražojumus, darbarīkus vai darba procesa aprakstus izstādei iesūtīja arī profesionāli amatnieki, jo 19. gadsimta otrajā pusē, kad pieauga saimniecību turība, biežāk sāka iegādāties profesionālo amatnieku (kalēju, podnieku, audēju, ratiņu dreimaņu, galdnieku, kurpnieku, jumiķu, būvamatnieku u. c.) ražojumus un pakalpojumus. Amatnieki galvenokārt bija sīkzemnieki un bezzemnieki, arī saimnieku jaunākie dēli, kuri nebija saimniecību mantinieki. Došanās “meistara maizē” bija iespēja nodrošināt sev iztiku. Amatu prasmju vispusība tiek uzskatīta par lielu priekšrocību līdz mūsdienām. To apliecina gan, piemēram, mājturības nodarbības skolās, gan paradums pašiem darināt vai labot mājās nepieciešamās lietas, ko cittautieši nereti izceļ kā savdabīgu, latviešiem raksturīgu iezīmi.

Latviešu valodas kopšana, folkloras vākšana un izpēte bija pirmais topošās latviešu inteliģences uzdevums kultūras jomā 19. gadsimta vidū. Jaunlatviešu aizsāktā nacionālā kustība 19. gadsimta otrajā pusē latviešu valodu, folkloru, tradicionālo kultūru uztvēra kā etniski savdabīgo, unikālo, latviešus apvienojošo, tādēļ tam bija sevišķa nozīme topošās nācijas identitātes veidošanā. Arī citviet Eiropā valodniecību un folkloras pētniecību 19. gadsimtā raksturoja strauja attīstība un popularitāte. Jau 19. gadsimta pirmajā pusē latviešu folkloras izpēti bija uzsākuši vācbaltiešu zinātnieki. Etnogrāfiskās izstādes veidotāji tiecās apkopot visu iepriekš paveikto latviešu valodas un folkloras pētniecībā, kā arī ekspedīciju laikā savāca tradicionālo kultūru raksturojošus lietiskos priekšmetus. Izstādē tika eksponēti pētījumi par folkloru un tautas mūziku, tautasdziesmu, pasaku, mīklu izdevumi un folkloras krājēju ģimenes. Ekspozīciju vidū bija arī uz darbarīkiem lietotās īpašuma zīmes un tautas mūzikas instrumenti. 19. gadsimtā savāktie latviešu folkloras un tautas mūzikas materiāli, Krišjāņa Barona, Anša Lerha-Puškaiša un citu pētnieku izdotie folkloras krājumi mūsdienās veido Latvijas kultūras mantojuma “zelta fondu”. Unikāla Latvijas muzeju kolekciju daļa ir arī autentiskie 1896. gada Latviešu etnogrāfiskajai izstādei savāktie tautas mūzikas instrumenti.

Baltijas guberņas 19. gadsimtā raksturoja augsts lasītpratēju īpatsvars zemnieku vidū un attīstīts skolu tīkls laukos. Zemnieku izglītības tradīcijas veicināja luterāņu baznīcas centieni nostiprināt reliģiskās zināšanas, brāļu draudžu kustība Vidzemē 18.–19. gadsimtā, apgaismības ideju izplatība un daļas muižnieku centieni uzlabot zemnieku izglītības līmeni. Pēc dzimtbūšanas atcelšanas skolu uzturēšana bija pagastu pienākums un laika gaitā Kurzemes un jo īpaši Vidzemes laukos tika uzcelts aizvien vairāk skolu ēku. Izglītības veicināšana kļuva par nozīmīgu jaunlatviešu mērķi, savukārt lauku skolotāji kļuva par sabiedriskās un kultūras dzīves veidotājiem laukos, stiprinot latviešu nacionālās kustības panākumus lauku vidē. Ņemot vērā skolu un izglītības jautājuma nozīmi latviešu sabiedrības dienaskārtībā, 1896. gada Latviešu etnogrāfiskās izstādes autori izglītībai veltīja atsevišķu sadaļu, kurā eksponēja grāmatas, skolu darbinieku ģimenes, skolu un baznīcu fotogrāfijas, kā arī

iepazīstināja ar skolu statistiku. Mūsdienās izglītības tradīcijas Baltijā tiek vērtētas kā nozīmīgs pamats straujai laikrakstu un grāmatu lasīšanas izplatībai zemnieku vidē 19. gadsimtā, svarīgs priekšnoteikums latviešu biedrību, koru, teātru dibināšanai laukos, kopējas latviešu kultūras telpas veidošanai.

Kopš 19. gadsimta vidus aizvien vairāk latviešu studēja augstskolās un skolotāju semināros, veidojot pamatu latviešu inteliģencei. Paplašinot visu iedzīvotāju kārtu tiesības un pieaugot zemnieku turībai, aizvien vairāk laucinieku un pilsētnieku varēja izglītot savus bērnus. Kopš jaunlatviešu darbības sākuma 19. gadsimta 50. gadu vidū liela daļa izglītoto latviešu aktīvi iesaistījās kopējas sabiedriskās dzīves veidošanā. Latvieši devās studēt uz Tērbatas universitāti, dažādām Krievijas mācību iestādēm. Latvijas teritorijā darbojās Valkas, Irlavas un Baltijas skolotāju semināri, kā arī Rīgas Politehniskais institūts. 1896. gada Latviešu etnogrāfiskās izstādes katalogā pedagogu sagatavošana skolotāju semināros tika izcelta kā pamats izglītības kvalitātes celšanai un arī “pieaugušo vešanai pie gara gaismas”. 19. gadsimta otrajā pusē augstāko izglītību ieguvušie latvieši kļuva par nacionālās kultūras pamatlicējiem un dažādu nozaru speciālistiem. Arī mūsdienās Janis Rozentāls, Jurjānu Andrejs, Rainis un citi ierakstīti latviešu kultūras vēstures visnozīmīgākajās lappusēs, savukārt izglītības līmeņa pieaugums tiek vērtēts kā nozīmīgs priekšnoteikums latviešu tapšanai no tautas par nāciju ar kopīgu pašapziņu un nākotnes mērķiem.

1896. gada Latviešu etnogrāfiskā izstāde bija pirmā latviešu mākslas izstāde. Līdztekus citām kultūras nozarēm, 19. gadsimta beigās tika likti pamati latviešu profesionālajai glezniecībai. Pēterburgā studējošie latviešu mākslinieki ap 1890. gadu apvienojās pulciņā “Rūķis”, kas kļuva par pirmo latviešu profesionālo mākslinieku kopējo centienu veidošanas vietu. Iezīmējot atšķirību starp iepriekšējo paaudžu latviešu izcelsmes gleznotājiem – Kārli Hūnu, Jūliju Federu, Jāni Staņislavu Rozi un jauno, 19. gadsimta nogalē studējošo paaudzi, 1896. gada Latviešu etnogrāfiskās izstādes veidotāji uzsvēra, ka “agrākie dailnieki maz ievēroja latviešu dzīvi, jaunāko laiku mākslinieki saviem ražojumiem pa lielākam daļai ņem motīvus iz Latvijas”. Nacionālās kultūras veidošanā un popularizēšanā tas bija būtisks pavērsiens. Izstādē tika eksponētas Jāņa Staņislava Rozes, Jaņa Rozentāla, Johana Valtera, Ādama Alkšņa, Vilhelma Purvīša, Staņislava Birnbauma, Pētera Baloža, Artura Baumaņa, Jāņa Līberga gleznas un Kārļa Hūna gleznu fotoreprodukcijas. Sevišķu atzinību izpelnījās Jaņa Rozentāla darbi. 1896. gada izstādē rādītā Rozentāla glezna “No baznīcas” mūsdienās iekļauta Latvijas kultūras kanonā.

19. gadsimta otrajā pusē tika likts pamats latviešu profesionālajai mūzikai un teātrim, nacionālajai literatūrai, modernai avīžniecībai un grāmatniecībai. Latviešu sabiedrība un 1896. gada Latviešu etnogrāfiskās izstādes veidotāji ar lepnumu atskatījās uz 19. gadsimta pēdējās desmitgadēs paveikto kultūras un sabiedriskās dzīves veidošanā. Vēlme iekļaut izstādē pārskatu ne tikai par latviešu tradicionālo dzīvesveidu, bet arī lepoties ar modernās kultūras tapšanu ievērojami paplašināja izstādi un tā kļuva par plašu kultūrvēsturisku latviešu dzīves panorāmu. Izstādes nodaļās “Rakstu literatūra”, “Mūzika un dziedāšana” un “Dramatiskā māksla” eksponēja rakstnieku, mūziķu un teātra darbinieku ģimenes, rokrakstus, grāmatas un latviešu laikrakstus, nošu krājumus, dziesmu svētku fotogrāfijas un

godalgas. Hronoloģiski plašāka retrospekcija tika veltīta latviešu literatūras tapšanai, iekļaujot pagājušo gadsimtu garīga un laicīga satura grāmatu paraugus. Latviešu laikmetīgajai kultūrai un tās pirmajiem profesionāļiem veltītās izstādes sadaļas bija pašapzinīgs sasniegumu apliecinājums gan latviešiem, gan cittautiešiem. Latviešu nacionālās kultūras nozaru tapšanas pirmie soļi 19. gadsimta otrajā pusē nav zaudējuši nozīmi arī mūsdienās – vien toreizējā laikmetīgā kultūra ir kļuvusi par Latvijas kultūras klasiku.

Latviešu sabiedriskās darbības centri laukos un pilsētās 19. gadsimta otrajā pusē bija biedrības. Apstākļos, kad latviešu sabiedrība bija maz iesaistīta Baltijas pārvaldē un valsts atbalsts kultūras dzīves organizēšanā bija minimāls, sevišķi nozīmīga kopēju mērķu sasniegšanai bija pašorganizēšanās. Saimniecisko darbību veicināja lauksaimniecības, krājaizdevu un apdrošināšanas biedrības, palīdzības kases un labdarības biedrības, darbojās arī ugunsdzēsēju biedrības. Kultūras dzīves veicināšana bija svarīgs labdarības, dziedāšanas un t.s. vispārējo biedrību uzdevums. Latviešu sabiedriskās dzīves centrs bija 1868. gadā dibinātā Rīgas Latviešu biedrība, kas organizēja arī 1896. gada Latviešu etnogrāfisko izstādi. Biedrību izdevumi un pasākumi, to veicinātā sabiedriskā dzīve, nodibinātās bibliotēkas, izmaksātās stipendijas un pabalsti, arī saimnieciskie panākumi, naudas līdzekļu apgrozījums un uzkrājumi bija Latviešu etnogrāfiskās izstādes veidotāju lepnuma pamats. Izstādē tika eksponētas biedrību nozīmes, karogi un apbalvojumi, Rīgas Latviešu biedrības vadītāju portreti, biedrību izdevumi. Mūsdienās varam ar atziņību un apbrīnu vērtēt tā laika sabiedrības pašorganizēšanās spējas, pašai dziedību un kopīgās darbības panākumus apstākļos, kad valsts un pašvaldību atbalsts dažādu pasākumu īstenošanā bija ļoti ierobežots.

19. gadsimta otrajā pusē straujāk mainījās ikdienas dzīve kā pilsētās, tā arī laukos. Reformu rezultātā pakāpeniski pieauga zemnieku turība, kas ļāva uzlabot dzīves apstākļus. Pieejamāki kļuva rūpnieciskie ražojumi, dažādas sadzīves preces, garšvielas, cukurs, citi pārtikas produkti, mainījās mājokļu iekārtojums, arī apģērbs. Pārvietošanos un saziņu atvieglāja dzelzceļš, aizvien izplatītāka kļuva laikrakstu lasīšana. Arī 1896. gada Latviešu etnogrāfiskās izstādes veidotāji tiecās paplašināt izstādes tematiku, apliecinot ticību progresam, lepnumu par latviešu zemnieku sasniegumiem “jaunajos laikos” pēc zemes nonākšanas zemnieku īpašumā. Etnogrāfiskajā izstādē tika uzbūvēta “jaunlaiku zemnieka dzīvojamā ēka”, kurai bija jārāda latviešu saimnieku sekošana jaunā laikmeta dzīves kvalitātes prasībām un modei. Tika izstādītas arī modernas lauksaimniecības mašīnas, savukārt mājrupniecības nodaļā apmeklētāji varēja aplūkot pēc jaunākās modes darinātus rokdarbus, kas vairs neatgādināja tradicionālo mantojumu. Lai gan vēl vairākas desmitgades Latvijas laukos saglabājās senās tradīcijas, kopš 19. gadsimta otrās puses arvien straujāk līdzās tradicionālajam ienāca laikmetīgi jauninājumi. Modernizācija aptvēra visas dzīves sfēras un latviešu sabiedrība lepojās ar savu līdzdalību jaunā laikmeta veidošanā, augošo ietekmi Baltijas sabiedriskajās, saimnieciskajās un politiskajās norisēs.

Nācijas pastāvēšanu nosaka apziņa par piederību tai – kopīga pašapziņa, izpratne par vienojošo pagātnē un tagadnē, griba darboties kopīgi. 1896. gada Latviešu etnogrāfiskā izstāde bija apliecinājums kopējām vērtībām, tradīcijām un sasniegumiem. Lai gan izstāde bija sakņota tautas tradicionālajā mantojumā, tā patiesībā parādīja latviešu kā topošās nācijas vietu toreizējā laikmetā. Izstāde bija laikmetīga parādība – katra 1896. gada izstādes sadaļa iekļāva ne tikai kultūras mantojumu, bet arī rādīja kādu latviešu pašapziņas šķautni, izstādes veidotāju skatījumu uz latviešu sabiedrību.

Cik lielā mērā vēl šodien mūsu piederību latviešiem un Latvijai nosaka arī tās vērtības, kuras tika izceltas kā būtiskas pirms 120 gadiem? Kas ir latvieši šajā laikā, kad aiz muguras 20. gadsimta pārvērtības un priekšā 21. gadsimta izaicinājumi? Neskatoties uz aizritējušajiem 120 gadiem vēl joprojām, līdzās citām, no jauna ienākušām vērtībām, savu nozīmi ir saglabājis tradicionālās kultūras mantojums, zemnieku un lauku tēmas nozīme, kopīgā vēsture. Mūs vieno izcili kultūras sasniegumi, iespējams, arī stereotipi par latviešu izskatu vai raksturu. Sev varam uzdot jautājumu, vai izstāde par 2016. gada latvieti būtu tikpat krāšņa un daudzveidīga kā 1896. gadā radītais apliecinājums tolaik jaunās nācijas varēšanai, un kas mūsu skatījumā pašiem uz sevi ir mainījies?